

Więckowska, Elżbieta

Państwowy Zakład Higieny w Warszawie w latach 1918-1954 : organizacja, cele, zadania

Medycyna Nowożytna 8/2, 131-152

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Więckowska

Państwowy Zakład Higieny w Warszawie w latach 1918–1954. Organizacja, cele, zadania

Państwowy Zakład Epidemiologiczny, nazwany następnie Państwowym Zakładem Higieny został powołany w końcu 1918 r. i pracował przez okres dwudziestolecia międzywojennego jako jedyna w Polsce państwowa instytucja zdrowia publicznego. Stanowił jeden z wyróżniających się centrów badawczych w centralnej i wschodniej Europie oraz zajmował wysoką pozycję wśród wiodących instytucji zdrowia publicznego w ówczesnym świecie. Przetrwiał z różnymi modyfikacjami organizacyjnymi i personalnymi okres okupacji hitlerowskiej wykonując zadania związane z nadzorem sanitarno-epidemiologicznym. Od połowy 1944 r. wraz z wyzwaniem ziem polskich przystąpiono do odbudowy infrastruktury Państwowego Zakładu Higieny, który stał się instytucją kierującą i koordynującą zorganizowanym na bazie jego filii nadzorem sanitarno-epidemiologicznym kraju. Państwowy Zakład Higieny pracuje do dnia dzisiejszego.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. rząd polski przystąpił do organizacji zakładów badawczych, uwzględniających najnowsze osiągnięcia medycyny, celem wsparcia naukowego i praktycznego między innymi walki z chorobami zakaźnymi. W końcu

1918 r. założono w Warszawie przy Zakładzie Higieny Uniwersytetu Warszawskiego Państwowy Centralny Zakład Higieny. Istniała ogromna potrzeba utworzenia tego typu placówki, przede wszystkim w celu organizowania pracowni diagnostycznych, koniecznych przy prowadzeniu akcji zwalczania chorób zakaźnych, których gwałtowne rozprzestrzenianie zagrażało bytowi biologicznemu społeczeństwa polskiego, poza tym w celu tworzenia zakładów produkujących szczepionki, surowice i inne materiały biologiczne. Placówka była potrzebna także jako zaplecze naukowo-badawcze dla prowadzonej przez państwo polityki i opieki zdrowotnej.

W tym samym roku rząd przejął pracujące w Warszawie zakłady: Wyrobu Surowic Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Wyrobu Krowianki (szczepionki przeciwko ospie – E.W.) dr. Tchórznickiego i Szczepienia przeciwko wodowstrętowi (wścieklicznie – E.W.) dr. Palmirskiego. Na prowincji utworzono nowe zakłady bakteriologiczne w Lublinie i Krakowie i przejęto już istniejące w Łodzi, Lwowie i Płocku, które lepiej wyposażono i zorganizowano. Zakłady te połączono organizacyjnie z Państwowym Centralnym Zakładem Higieny, który od 1919 r. zaczął funkcjonować poza Uniwersytetem, jako samodzielna jednostka organizacyjna, podległa Ministrowi Zdrowia Publicznego. Zmienił także nazwę na Państwowy Centralny Zakład Epidemiologiczny.

Wskutek tych zmian na początku 1920 r. podlegały Ministerstwu Zdrowia Publicznego następujące instytucje:

- Państwowy Centralny Zakład Epidemiologiczny w Warszawie,
- Państwowy Zakład Wyrobu Surowic w Warszawie,
- Państwowy Zakład Wyrobu Krowianki (szczepionki przeciwko ospie – E.W.) w Warszawie,
- Państwowy Zakład Pasteurowski w Warszawie,
- Państwowy Zakład Epidemiologiczny w Krakowie z oddziałem diagnostycznym i oddziałem wyrobu surowic,
- Państwowy Zakład Epidemiologiczny we Lwowie z oddziałem diagnostycznym i Pasteurowskim,
- Państwowy Zakład Epidemiologiczny w Łodzi przeprowadzający tylko diagnostykę chorób zakaźnych,
- Państwowy Zakład Epidemiologiczny w Lublinie mający tylko oddział diagnostyczny,
- Państwowy Zakład Epidemiologiczny w Płocku z oddziałem diagnostycznym.

W 1920 r. zorganizowano Zakład w Toruniu, a zlikwidowano w Płocku. Wszystkie zakłady pracujące w Warszawie zostały przeniesione do budynku przy ul. Chocimskiej 24.

W 1921 r. na podstawie uchwały Rady Ministrów z 6 lipca (Monitor Polski 1921, nr 288) zarządzono połączenie wszystkich zakładów, pracujących w Warszawie i poza nią, w jeden Zakład i zatwierdzono statut nowej organizacji Państwowego Zakładu Epidemiologicznego, który stał się państwową instytucją zdrowia publicznego. Posiadał 7 oddziałów:

1. Oddział Ogólny (Administracyjny),
2. Oddział Wyrobu Surowic,
3. Oddział Wyrobu Szczepionek,
4. Oddział Szczepienia Ospy (Wyrób Krowianki),
5. Oddział Szczepień przeciw wodowstrętowi (Pasteurowski),
6. Oddział Bakteriologiczny (Diagnostyczny),
7. Oddział Epidemiologiczny¹.

Zakłady prowincjonalne zostały podporządkowane Zakładowi w Warszawie jako jego filie. W 1922 r. Ministerstwo Zdrowia Publicznego nawiązało współpracę z Fundacją Rockefellera, która przeznaczyła sumę 212.500 dolarów na budowę Państwowej Szkoły Higieny. Szkoła miała kształcić personel fachowy dla służby zdrowia (ówczesna służba zdrowia zajmowała się tym, czym dzisiaj zajmuje się dział sanitarno-epidemiologiczny służby zdrowia, z wyłączeniem z jej gestii lecznictwa i szpitalnictwa – E.W.), w szczególności zaś lekarzy sanitarnych, inspektorów sanitarnych, dozorców zdrowia, pielęgniarzy, tzw. wizytatorki zdrowia publicznego oraz personel biurowy, przeznaczony do pracy w powiatowych urzędach zdrowia. Państwowa Szkoła Higieny zaczęła swoją działalność w 1926 r. W 1922 r. dzięki zapomocy uzyskanej od amerykańskiego „Joint Distribution Committee” zakupiono budynki, w których zorganizowano Ośrodek Zdrowia z wieloma przychodniami, jako zaplecze dydaktyczne dla Szkoły. Wybudowano także bursę dla słuchaczy².

Rozporządzeniem Rady Ministrów z 7 września 1923 r. zmieniono nazwę Zakładu Epidemiologicznego na Państwowy Zakład

¹ M. Balińska, *The National Institut of Hygiene and Public Health in Poland 1918–1939*, „Social History of Medicine” 1996, nr 3, s. 427–445; tłumaczenie polskie tekstu: *Państwowy Zakład Higieny a Zdrowie Publiczne w Polsce, 1918–1939*, „Postępy Mikrobiologii” 1998, t. 37, nr 1, s. 125–144; M. Balińska, *Ludwik Rajchman, international health leader* w cyklu *Pioneers in health*, World Health Forum 1991, nr 4, s. 456–465; *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej 1918–1938*, Ministerstwo Zdrowia Publicznego, Warszawa 1939, s. 127–146; E. Więckowska, *Walka z ostrymi chorobami zakaźnymi w Polsce w latach 1918–1924*, Akademia Medyczna, Wrocław 1999; E. Więckowska, *Zwalczanie ostrych chorób zakaźnych w Polsce w latach 1944–1950*, Wyd. Uniw. Wrocław., Wrocław 2001.

² *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia...*, s. 128.

Higieny (PZH)³. W tym samym roku zmieniły także nazwę oddziały terenowe, stając się filiami Państwowego Zakładu Higieny. Pod koniec roku powstała jako pracownia diagnostyczna ekspozytura Zakładu w Wilnie. Zakończono także budowę wydziału chemicznego Państwowej Szkoły Higieny, który rozpoczął pracę.

W 1923 r. struktura organizacyjna Państwowego Zakładu Higieny była następująca:

1. Oddział Ogólny,
2. Oddział Epidemiologiczny,
3. Oddział Diagnostyczny,
4. Oddział Wyrobu Szczepionek,
5. Oddział Wyrobu Krowianki (szczepionki przeciw ospie – E.W.),
6. Oddział Wyrobu Surowic,
7. Oddział Pasteurowski,
8. Państwowa Szkoła Higieny⁴.

Państwowy Zakład Higieny posiadał filie w: Krakowie, Lwowie, Łodzi, Toruniu, Lublinie i ekspozyturę w Wilnie, założoną w październiku 1923 r. w lokalu Zakładu Chemii Fizjologicznej Uniwersytetu im. Stefana Batoiego.

Na czele Zakładu stał dyrektor, który miał do pomocy zastępcę, wyznaczonego z pośród kierowników oddziałów. Zakład podlegał Ministerstwu Zdrowia Publicznego, a po jego likwidacji od 1924 r. Generalnej Dyrekcji Służby Zdrowia, następnie Departamentowi Służby Zdrowia. Pierwszym dyrektorem był dr Ludwik Rajchman. Poszczególnymi oddziałami i filiami w terenie zarządzali kierownicy. Przy Zakładzie Higieny pracowała tzw. Rada, składająca się z dyrektora Zakładu jako przewodniczącego i członków, mianowanym przez Generalną Dyrekcję Służby Zdrowia z pośród profesorów uniwersytetów, przedstawicieli władz wojskowych, kierowników oddziałów Zakładu i kierowników filii. Rada zbierała się w wyznaczonych terminach, jako ciało doradcze przy rozwiązywaniu problemów związanych z sanitariatem państwowym.

Zadania Państwowego Zakładu Higieny były następujące:

– prowadzenie badań naukowych w zakresie higieny publicznej celem wykorzystania wiedzy naukowej dla potrzeb sanitarnych kraju,

³ Sprawozdanie z działalności za lata 1919–1923, Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 1924, s. 4.

⁴ Państwowy Zakład Epidemiologiczny w Polsce, Warszawa 1923, broszura; Sprawozdanie z działalności za lata 1919–1923...

- prowadzenie badań bakteriologiczno-serologicznych, chemicznych, farmakologicznych, epidemiologicznych i innych,
- wytwarzanie surowic, szczepionek i produktów biologicznych stosowanych w medycynie i w weterynarii w celach zapobiegawczych i leczniczych,
- szkolenie fachowego personelu dla państwowej i samorządowej służby zdrowia.

W akcji wspierania zwalczania chorób zakaźnych bardzo ważne były prace prowadzone przez Oddział Epidemiologiczny. Opracowywał on materiały dotyczące etiologii, diagnostyki i terapii chorób zakaźnych, w tym ostrych. W miarę potrzeby Państwowy Zakład Higieny prowadził prace epidemiologiczne na terenach objętych epidemiami ostrych chorób zakaźnych, wysyłając na miejsca epidemii ekspedycje z Warszawy lub odpowiednich filii. Prowadziły one badania bakteriologiczne celem rozpoznania przyczyn epidemii, rozpoznania dróg przenoszenia zakażeń i podejmowały w porozumieniu z odpowiednimi władzami sanitarnymi stosowne środki ich zwalczania.

Państwowy Zakład Epidemiologiczny wydawał od 1920 r. własne czasopismo - „Przegląd Epidemiologiczny”, który w 1923 r. zmienił nazwę na „Medycyna Społeczna i Doświadczalna”. Publikowano w nim wyniki badań naukowych, prowadzonych w związku z działalnością statutową Zakładu.

Krótko przedstawione poniżej zakłady zostały stopniowo włączone w strukturę organizacyjną Państwowego Zakładu Higieny i pracowały w jego strukturze przez okres II Rzeczypospolitej.

Państwowy Zakład Badania Surowic w Warszawie otrzymał statut organizacyjny w końcu 1921 r. (Monitor Polski 1922, nr 1). Prowadził badania nad jałowością szczepionek, nad skutecznością szczepionki przeciwko ospie i nad jej czystością, kontrolował odczynniki potrzebne do wykonania badań na odczyn Wassermana. Zajmował się także badaniami naukowymi, dotyczącymi zagadnień związanych z miareczkowaniem surowic czerwonych, badaniami surowic aglutynacyjnych, zmienności bakterii, wrażliwości osobniczej na zakażenia czerwonką i błonicą oraz powstawaniem przeciwciał, ponadto badaniami związanymi z grupami serologicznymi. Przeprowadzano badania nad salwarsanem, używanym przy leczeniu tyfusów i powodującym częste zgony, szukano przyczyny tego zjawiska. Zakład opracował i przeprowadził ankietę dotyczącą zatruc śmiertelnych, spowodowanych zastrzykami pochodnych arsenobenzolu. Jej wyniki delegat Polski dr W. Chodźko przedstawił na spotkaniu Międzynarodowego Biura Higieny i na wniosek polski podjęto sprawę mię-

dzynarodowego uregulowania kwestii miareczkowania pochodnych arsenobenzolu³.

Ponadto istniał Państwowy Zakład Badania Żywności w Warszawie, który został zorganizowany w ciągu 1919 r. (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1919, nr 71, poz. 240). Zasięgiem swego działania obejmował prawy brzeg Wisły. Kolejno powstawały nowe oddziały jego pracy i w 1923 r. było ich 4: oddział nabiałowy, hydrologiczny, toksykologiczny i ogólno-chemiczny. Oddziały zajmowały się badaniami artykułów żywnościowych, przedmiotów użytkowych, wody, ścieków, zatruciami środkami żywnościowymi, otruciami celowymi i zatruciami przypadkowymi. Badania kontrolne prowadzone przez Zakład dotyczyły ziem położonych po prawej stronie Wisły, w zasięgu swego działania miały Białystok, Łomżę, Siedlce i inne. Na Kresy Wschodnie Zakład rozciągnął swą działalność przez organa wykonawcze, powstałe w Pińsku, Grodnie, Równem, Baranowiczach i wszędzie tam, gdzie notowano dużą liczbę ognisk chorób zakaźnych. Pracował na zlecenie władz sanitarnych I i II instancji, zlecniodawców prywatnych, magistratów, wojska, policji i innych władz państwowych. Badania były odpłatne według taryfy zatwierdzonej przez ministra zdrowia publicznego. Zakład wystawiał wnioski o sądowe karanie np. fałszerzy żywności. Pobierane grzywny w przypadku skazania sądowego wpływały do kasy Zakładu. Corocznie organizowane kursy z dziedziny badań nad żywnością dostarczały fachowego personelu.

Podobne zakłady badania żywności powstały w Łodzi i Krakowie. Zakład w Łodzi w połowie 1923 r. obejmował zasięgiem swego działania lewy brzeg Wisły. Współpracowały z nim stacje utrzymywane przez samorządy w: Aleksandrowie Kujawskim, Kaliszu, Łasku, Łęczycy, Łowiczu, Ozorkowie, Piotrkowie, Rawie, Sieradzu, Turku, Zawierciu, w sumie 11 oraz dwie stacje państwowe w Pabianicach i Częstochowie. Zakład posiadał oddziały: nabiałowy, toksykologiczny i ogólno-chemiczny z hydrologicznym.

Zakład w Krakowie przejął, funkcjonujący od 1897 r., był zakład austriacki. Po przeprowadzeniu odpowiednich prac remontowych Zakład zaczął funkcjonować w 1922 r. i swym zasięgiem działania obejmował całą Małopolskę. Posiadał oddziały nabiałowy i ogólno-chemiczny. Województwa śląskie obsługiwał Zakład Badania Żywności w Pszczynie⁶.

⁵ Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeczypospolitej Polskiej oraz o działaniu władz i instytucji zdrowia publicznego w roku 1923, Ministerstwo Zdrowia Publicznego, Warszawa 1925, s. 13-15.

⁶ Ibidem, s. 15-20.

Przez kolejne lata PZH rozwijał swoją działalność jako państwowa instytucja zdrowia publicznego. W 1926 r. włączono w jego struktury organizacyjne Instytut Farmaceutyczny. Państwową Szkołę Higieny, jako integralny dział PZH, otwarto 20 kwietnia 1926 r., bowiem do podstawowych zadań PZH należało fachowe przygotowanie kadr dla służby zdrowia. Był to jedyny na terenie Polski zakład badawczo-naukowy zajmujący się szkoleniem lekarzy higienistów i przygotowujący znaczną część personelu pomocniczego do pracy w służbie zdrowia. Prowadził dwa podstawowe rodzaje kursów – kursy zasadnicze i kursy informacyjne. Do kursów zasadniczych należały kursy higieny publicznej przeznaczone dla lekarzy kandydatów na stanowiska w publicznej służbie zdrowia, kursy z mikrobiologii lekarskiej przeznaczone dla podchorążych sanitarnych rezerwy i kursy dla kontrolerów sanitarnych. Każdy lekarz powiatowy był zobowiązany do odbycia rocznego kursu z higieny publicznej, a następnie musiał zdać egzamin państwowy z zakresu epidemiologii, statystyki medycznej, higieny społecznej, administracji sanitarnej, prawodawstwa sanitarnego i medycyny sądowej. Kursy informacyjne przeznaczone były przede wszystkim dla lekarzy pracujących w ośrodkach zdrowia i lekarzy praktyków, zajmujących się dodatkowo higieną⁷.

W 1927 r. rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej z 10 czerwca 1927 r. (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1927, nr 54, poz. 477) określone zostały cele i zadania PZH. Były one następujące:

- prowadzenie badań naukowych w zakresie higieny publicznej, w celu zastosowania wiedzy do potrzeb zdrowia publicznego, a w szczególności administracji sanitarnej,
- prowadzenie badań bakteriologiczno-serologicznych, chemicznych, farmakologicznych, epidemiologicznych itp. dla użytku władz administracyjnych w związku z ich działalnością w zakresie administracji sanitarnej,
- wyrób surowic, szczepionek i produktów biologicznych stosowanych w medycynie i w weterynarii w celach zapobiegawczych i leczniczych oraz w miarę konieczności innych środków leczniczych,
- wykonywanie według zasad ustalanych przez ministra spraw wewnętrznych (następnie, po zmianach organizacyjnych służby zdrowia, przez ministra opieki społecznej) czynności zleconych w zakresie administracji sanitarnej, a w szczególności w akcji zwalczania chorób zakaźnych oraz w akcji propagandy higieny,

⁷ Sprawozdanie z działalności za lata 1919–1924, s. 144–145.

– szkolenie fachowego personelu, zatrudnionego w państwowej i samorządowej administracji sanitarnej, personelu zatrudnionego w innych dziedzinach administracji publicznej, wkraczających w zakres spraw zdrowotnych oraz kształcenie pomocniczego personelu lekarskiego (pielęgniarek, kontrolerów sanitarnych itp.).

W końcu grudnia 1934 r. rozporządzeniem prezydenta (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1934, nr 110, poz. 997) włączono do PZH Państwowe Zakłady Badania Żywności i przedmiotów użytkowych w Warszawie, Krakowie, Łodzi, Poznaniu oraz ekspozytury w Wilnie i w Gdyni. Zakład w Warszawie otrzymał nazwę Działu PZH, a inne zakłady i ekspozytury otrzymały nazwy filii PZH. Działalnością PZH objęto przeto także dozór nad żywnością, wodą i przedmiotami użytkowymi. Sprawą dostarczania wody odpowiedniej jakości zajął się Dział Wodny PZH, którego zakres czynności ustaliło zarządzenie ministra opieki społecznej z 7 kwietnia 1936 r. Dział ten zajmował się prowadzeniem badań naukowych z zakresu higieny wody oraz prowadzeniem badań fizycznych, chemicznych, bakteriologicznych i hydrologicznych wód użytkowych, lodu, naturalnych zbiorników wodnych, wód ściekowych, dla użytku władz administracyjnych w związku z ich działalnością w zakresie administracji sanitarnej⁸.

Dzięki pomocy Fundacji Rockefellera powstał w 1935 r. Instytut Higieny Psychiczej jako odrębny Dział PZH. Jego zadaniem było scentralizowanie i uporządkowanie prac naukowo-badawczych, normatywnych, nauczanie i profilaktyka w zakresie higieny psychicznej a także zorganizowanie i prowadzenie wzorowych placówek klinicznych oraz zapoczątkowanie organizacji opieki psychiatrycznej w Polsce, szczególnie nad dziećmi i młodzieżą.

W 1934 r. przy współudziale PZH powstał bardzo dobrze wyposażony Wojewódzki Zakład Higieny w Katowicach, który będąc zakładem samorządowej służby zdrowia spełniał rolę filii PZH. Ponadto w 1937 r. utworzono w Łucku i w Stanisławowie filie PZH. W filiach w Krakowie, Gdyni i Wilnie zorganizowano oddziały do badań wody i bakteriologiczne.

15 czerwca 1936 r. zmiana zakresu działalności PZH znalazła odbicie w ogłoszeniu jednolitego tekstu rozporządzenia (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1936, nr 45, poz. 336).

W 1937 r. struktura organizacyjna PZH była następująca: w Warszawie PZH posiadał 7 działów, podzielonych na oddziały. Mianowicie:

⁸ Ibidem, s. 129.

- Dział Bakteriologii i Medycyny Doświadczalnej składał się z oddziałów: diagnostyki bakteriologicznej, parazytologii, kontroli surowic i szczepionek, szczepień ochronnych i stacji dezynfekcyjno-dezynsekcijnej. Zajmował się głównie badaniami naukowymi dotyczącymi dynamiki chorób zakaźnych, w tym ostrych. W latach 1919-1924 współpracował z Naczelnym Nadzwyczajnym Komisariatem do walki z epidemiami przy zwalczaniu epidemii, przede wszystkim jako jego zaplecze naukowo-badawcze. Pojawiające się nowe środki służące do dezynfekcji i dezynsekcji wymagały przeprowadzania systematycznych badań nad ich toksycznością, skutecznością, dawkowaniem. Pracami tymi zajął się odpowiedni oddział. Dział Bakteriologii dokonywał jako instytucja państwowa kontroli surowic i szczepionek, produkowanych w kraju i sprowadzanych z zagranicy, przygotowywał i rozsyłał po kraju żądane surowice wzorcowe, kontrolował każdą serię salwarsanu oraz przygotowywał dla państwowych pracowni bakteriologicznych antygeny do badań na odczyn Wassermana, przyczyniając się do ujednoczenia metod badań odnośnie kiły.

- Dział Produkcji Surowic i Szczepionek posiadał 5 oddziałów: wyrobu surowic, wyrobu szczepionek, pasteurowski, krowianki ospowej i organopreparatów. Jego podstawowym zadaniem było przygotowanie surowic, materiałów biologicznych i szczepionek potrzebnych w profilaktyce i zwalczaniu chorób zakaźnych. W pracującym od 1936 r. oddziale organopreparatów zorganizowano pracownie: chemiczną, biologiczną, histologiczną, farmakologiczną i tranową w celu prowadzenia badań naukowych nad wszelkiego rodzaju materiałami biologicznymi (np. tranem, insuliną), używanymi w profilaktyce i w leczeniu. Komisja do spraw organopreparatów rozpatrywała podania o rejestrację i dopuszczenie do obrotu preparatów hormonalnych.

- Dział Chemii dzielił się na 3 oddziały: chemiczny, farmakognostyczny i badania wód mineralnych. Kontrolowano jakość leków i środków leczniczych pochodzących z aptek oraz badano środki i specyfiki lecznicze zgłaszane do rejestracji, wymaganej przez prawo. Materiał przeznaczony do badań był nadsyłany przez Departament Służby Zdrowia, inspektorów farmaceutycznych ze wszystkich województw i osoby prywatne. Prowadzono analizy wód mineralnych, których nowe źródła odkrywano w dużej ilości i które należało poddać badaniom naukowym w celu ich wykorzystania w leczeniu. W Dziale pracowały ponadto: Państwowa Komisja Kontroli pochodnych arsenobenzenowych, Komisja do spraw specyfików farmaceutycznych, Komisja opiniodawcza do spraw przemysłu chemiczno-farmaceutycznego.

- Dział Nauczania (Państwowa Szkoła Higieny) mieścił w sobie oddziały: statystyki i higieny społecznej (czasowo połączony z epidemiologia), higieny pracy, higieny żywienia i biochemii, kontroli organopreparatów i administracji sanitarnej. Szkoła miała za zadanie przygotowanie fachowej kadry dla służby zdrowia i była jedyną tego typu placówką w Polsce. Prowadziła kursy z zakresu higieny publicznej dla lekarzy, kandydatów na stanowiska w publicznej służbie zdrowia, kursy mikrobiologii lekarskiej dla podchorążych sanitarnych rezerwy i kursy dla kontrolerów sanitarnych⁹.

- Dział Badania Żywności i Przedmiotów Użytku (użytkowych - E.W.) składał się z oddziałów: ogólnego, nabiałowego, mącznego i toksykologicznego. Do jego zadań należał bezpośredni dozór nad artykułami żywnościowymi w Warszawie i w województwie warszawskim, białostockim, poleskim i wołyńskim oraz zorganizowanie i nadzór nad oddziałami badania żywności w filiach. Na 13 filii tylko 7 posiadało takie oddziały. Dział ten zajmował się ponadto przygotowaniem personelu dla kolejnych oddziałów, powstających w filiach oraz prowadził dodatkowe szkolenia na krótkich kursach dla lekarzy, kontrolerów i praktykantów. Wspólnie ze Szkołą organizował kursy informacyjne przeznaczone dla sędziów i prokuratorów orzekających w sprawach żywności. Wobec braku regulacji prawnych dotyczących nadzoru sanitarnego żywności Dział zbierał wszelkie materiały ułatwiające pracę.

- Dział Wodny posiadał oddziały: chemiczno-bakteriologiczny, limnologiczny (hydrologiczny - E.W.) i inżynierii sanitarnej. Głównym jego zadaniem był nadzór sanitarny nad wodą przeznaczoną do konsumpcji i używaną w gospodarstwie domowym, nadzór nad naturalnymi zbiornikami wodnymi oraz przygotowanie fachowej kadry do pracy w poszczególnych filiach.

- Dział Higieny Psychiczej zorganizował 5 przychodni z zakresu higieny psychicznej dla dzieci i młodzieży. Zadaniem Instytutu było scentralizowanie i uporządkowanie prac naukowo-badawczych, normatywnych, nauczanie i propaganda w zakresie higieny psychicznej oraz zorganizowanie i prowadzenie wzorcowych placówek klinicznych.

Na czele PZH stał dyrektor, powołany do kierowania całokształtem jego działalności oraz prowadzenia jego administracji. Poszczególnymi działami zarządzali kierownicy działów, do których należało fachowe i naukowe kierownictwo pracami działów oraz ich administracja. W terenie pracowały filie PZH, których

⁹ Ibidem, s. 141.

było 13. Ich zadania były podobne do zadań PZH, z tą różnicą, że filia obsługiwała teren jednego lub najwyżej dwóch województw. Prowadziła z reguły oddziały: bakteriologiczny, żywnościowy i wodny. Filie pracowały w Łodzi, Wilnie, Lublinie, Krakowie, Lwowie, Stanisławowie, Lucku, Poznaniu, Toruniu, Gdyni, Kielcach (organizowano ją), ponadto rolę filii pełniły Śląski Zakład Higieny w Katowicach, Miejska Pracownia w Brześciu nad Bugiem oraz Centralny Zakład w Warszawie dla województwa warszawskiego i białostockiego¹⁰.

Jak już powiedziano, założony w Warszawie w końcu 1918 r., przy Zakładzie Higieny Uniwersytetu Warszawskiego, Państwowy Centralny Zakład Higieny, pracujący od 1919 r. jako samodzielna jednostka organizacyjna, przemianowany we wrześniu 1923 r. na Państwowy Zakład Higieny był instytucją państwową, która swoją działalnością naukową i usługową, uwzględniającą najnowsze światowe osiągnięcia medycyny wspierała sanitariat cywilny i wojskowy. PZH pracował przez okres dwudziestolecia międzywojennego jako jedyna w Polsce państwowa instytucja zdrowia publicznego, stanowił jeden z wyróżniających się centrów badawczych w Centralnej i Wschodniej Europie i zajmował wysoką pozycję wśród wiodących instytucji zdrowia publicznego na świecie. Zyskał międzynarodową sławę jako instytucja naukowo-badawcza, współpracująca z instytutami naukowymi całego świata. Tu pracowali znani w ówczesnym świecie naukowym: Ludwik Rajchman, Witold Chodźko, Ludwik Hirszfeld, Karol Funk, Helena Sparrow, Marcin Kacprzak. Wybudowana z pomocą Fundacji Rockefellera Państwowa Szkoła Higieny prowadziła jako jedyna na terenie Rzeczypospolitej szkolenia lekarzy-higienistów i części personelu pomocniczego pracującego w ochronie zdrowia.

Państwowy Zakład Higieny pracował przez cały okres międzywojenny w siedzibie przy ul. Chocimskiej 24, dostosowując swoją strukturę organizacyjną do aktualnych potrzeb. Jako państwowa instytucja zdrowia publicznego, rozpoznawał źródła infekcji chorobami zakaźnymi, drogi ich roznoszenia, prowadził badania w kierunku wykrywania zachorowań na cholere azjatycką i na nosicielstwo chorób zakaźnych, produkował szczepionki i inne produkty biologiczne służące lecznictwu epidemicznemu i prewencji, czym przyczyniał się w zasadniczy sposób do skutecznego zwalczania chorób zakaźnych. Był także centralną państwową instytucją kontroli stanu epidemiologicznego kraju i zapleczem na-

¹⁰ Ibidem, s. 130-132.

ukowo-badawczym dla utrzymania go na odpowiednim poziomie, zgodnym z normami międzynarodowymi.

Przetrwiał z różnymi modyfikacjami organizacyjnymi II wojnę światową, utrzymany przez władze okupacyjne¹¹.

Po wyzwoleniu ziem polskich spod okupacji hitlerowskiej Państwowy Zakład Higieny (PZH) przystąpił do odbudowy swojej infrastruktury i podjęcia ustawowych zadań. Przetrwały wojnę i nadal pracowały tylko trzy filie Zakładu: w Kielcach, w Krakowie i w Lublinie. Centrala w Warszawie i pozostałe filie zostały zniszczone, zburzono budynki, wywieziono sprzęt laboratoryjny i wyposażenie, wywiezieni lub rozproszeni zostali pracownicy. Przystępując do odbudowy PZH zdecydowano, że centrala będzie mieściła się w Łodzi, gdyż w Warszawie budynki PZH zostały zniszczone w znacznym stopniu, a ponadto wystąpiły problemy związane z zakwaterowaniem pracowników. Nadzór nad odbudową PZH zlecono profesorowi Franciszkowi Przesmyckiemu. W końcu maja 1945 r. zdołano uruchomić centralę i PZH rozpoczął pracę. Początkowo zorganizowano w centrali następujące działy¹²:

- dział bakteriologii i medycyny doświadczalnej,
- dział badania żywności i przedmiotów użytku,
- dział wodny,
- dział chemii,
- Państwowa Szkoła Higieny,
- dział surowic i szczepionek.

Ten ostatni dział zdecydowano się odbudować w Warszawie. Został on podczas wojny całkowicie zniszczony i kraj pozostał po jej zakończeniu bez zakładów wytwórczych, które mogłyby pokryć zapotrzebowanie państwa na surowice i szczepionki, potrzebne do zwalczania i leczenia ostrych chorób zakaźnych. Zapotrzebowania tego nie zdołał pokryć jedyny ocalały zakład należący do profesora O. Bujwida w Krakowie, gdyż jego produkcja była nieduża. Podjęto zatem działania idące w kierunku odbudowy tego działu w Warszawie i rozpoczęto prace nad uruchomieniem produkcji na Służewcu. Zaczęto organizować zakład produkcji surowic i szczepionek w Lublinie, uruchomiono ponadto zakłady produkcji szczepionki przeciwko tyfusowi plamistemu w Lublinie, Krakowie i w Częstochowie oraz zakład produkcji szczepionek

¹¹ J. Jeljaszewicz, *80 lat pracy Państwowego Zakładu Higieny*, „Przegląd Epidemiologiczny” 1998, t. 52, nr 3.

¹² Pierwszy rok działalności Ministerstwa Zdrowia 1945 kwiecień 1946, Wyd. Ministerstwo Zdrowia, Warszawa 1946, s. 89–90, 104–126; F. Przesmycki, *Państwowy Zakład Higieny i jego rola w zwalczaniu chorób zakaźnych*, „Przegląd Epidemiologiczny” 1947, t. 1, s. 84–91.

bakteryjnych (przeciw durowi brzuszemu, czerwonce itp.) w Krakowie, gdzie zakład produkcyjny ulokowano w wypożyczonych przez Uniwersytet Jagielloński pomieszczeniach zakładu mikrobiologii. Wszystkie wymienione zakłady trzeba było organizować od podstaw, bowiem nie posiadały żadnego wyposażenia i instrumentów. Wyjątek stanowił zakład w Częstochowie, który został przez Niemców ewakuowany do Lwowa i zachował swojej wyposażenie. W 1950 r. w celu zaspokojenia potrzeb na surowice i szczepionki utworzono niezależny pion produkcyjny – zjednoczenie wytwórni surowic i szczepionek¹³.

W myśl założeń organizacyjnych w każdym województwie postanowiono założyć filię PZH. Przystąpiono zatem do odbudowy lub przebudowy zniszczonych budynków, zaczęto organizować i uruchamiać filie PZH w poszczególnych województwach, wyposażano je w urządzenia, sprzęt i instrumenty oraz zatrudniano fachowy personel, którego jednak była niewystarczająca liczba, prowadzono zatem szkolenia kadry fachowej. W 1945 r. filie PZH reaktywowane lub zorganizowane na nowo, pracowały niemal we wszystkich województwach za wyjątkiem trzech: w Rzeszowie, Olsztynie i w Szczecinie. Zorganizowano także tymczasową filię w Warszawie, która rozpoczęła swą pracę w lipcu 1945 r. Filie w: Lublinie, Kielcach i Krakowie pracowały od stycznia 1945 r., natomiast centrala w Łodzi i filie w Białymstoku i Toruniu rozpoczęły działalność w marcu. W kwietniu ruszyła do pracy filia w Poznaniu, w maju – w Gdańsku, a w październiku we Wrocławiu. Każda z filii posiadała trzy podstawowe oddziały: bakteriologiczny, badania żywności i wody. Centrala PZH oprócz tych oddziałów posiadała jeszcze oddziały: chemii, higieny pracy, parazytologii i badań duru plamistego. Odbudowywany PZH mógł już w 1945 r. częściowo spełniać swoje zadania, przede wszystkim w zakresie zwalczania zachorowań na ostre choroby zakaźne oraz kontynuować rozpoczęte prace nad budową państwowego sanitariatu.

Podstawą prawną funkcjonowania PZH pozostało rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 10 czerwca 1927 r. Cele działania PZH jako instytucji zdrowia publicznego zostały określone także w tym akcie prawnym, a jego zadania pozostały zasadniczo takie same, jak w początkowej działalności:

– prowadzenie badań naukowych w zakresie higieny publicznej, w celu zastosowania wiedzy do potrzeb zdrowia publicznego, a w szczególności administracji sanitarnej,

¹³ *Choroby zakaźne w Polsce i ich zwalczanie w latach 1919–1962*. Praca zbiorowa pod red. J. Kostrzewskiego, PZWL, Warszawa 1964, s. 63–64.

– prowadzenie badań bakteriologiczno-serologicznych, chemicznych, farmakologicznych, epidemiologicznych, itp. dla użytku władz administracyjnych w związku z ich działalnością w zakresie administracji sanitarnej,

– wyrób surowic, szczepionek i produktów biologicznych stosowanych w medycynie i w weterynarii w celach zapobiegawczych i leczniczych oraz w miarę konieczności innych środków leczniczych,

– wykonywanie według zasad ustalonych przez służbę zdrowia czynności zleconych w zakresie administracji sanitarnej, a w szczególności w akcji zwalczania chorób zakaźnych oraz w akcji propagowania higieny,

– szkolenie fachowego personelu, zatrudnionego w państwowej i samorządowej administracji sanitarnej, personelu zatrudnionego w innych dziedzinach administracji publicznej, wkraczających w zakres spraw zdrowotnych oraz kształcenie pomocniczego personelu medycznego (pielęgniarek, kontrolerów sanitarnych itp.).

Z chwilą rozpoczęcia odbudowy PZH włączył się czynnie, podobnie jak w 20-tych latach, do zwalczania epidemii chorób zakaźnych. Wspierał walkę z chorobami zakaźnymi potwierdzając lub wykluczając zachorowania na choroby zakaźne. Potwierdzał zatem rozpoznania ognisk zakażeń, śledził drogi ich roznoszenia i dążył do ich stłumienia w celu niedopuszczenia do wybuchu epidemii. Rozpoczął przeprowadzanie badań na nosicielstwo ozdrowieńców po tyfusie brzuszny, aby wykluczyć te drogi przenoszenia zakażeń. Rozbudowywanie nadzoru sanitarnego zapewniającego prawidłowe i bezpieczne warunki sanitarne w kraju, wpływające na stan zdrowia społeczeństwa, dostarczanie dobrej jakości wody pitnej, zajęcie się sprawami asenizacji oraz dążenie do poprawy podstawowej infrastruktury sanitarnej miały na celu przede wszystkim poprawę stanu epidemiologicznego i doprowadzenie do wygaszenia ognisk chorób zakaźnych.

Stopniowo PZH jako fachowy organ publicznej służby zdrowia poszerzał zakres i zasięg swego działania i do jego zadań należały¹⁴:

– orzecznictwo związane z badaniem nadesłanego materiału z zakresu sanitariatu oraz wydawanie fachowych opinii we wszystkich sprawach związanych z publiczną służbą zdrowia,

– szkolenie personelu publicznej służby zdrowia,

– naukowe opracowanie materiału nagromadzonego przez publiczną służbę zdrowia,

¹⁴ Pierwszy rok działalności Ministerstwa Zdrowia 1945 kwiecień 1946..., s. 89-90.

- naukowe prace nad zagadnieniami związanymi z publiczną służbą zdrowia,

- zaopatrzenie państwa w surowice i szczepionki.

W 1946 r. przeniesiono centralę PZH z Łodzi do Warszawy, pozostawiając jednak w Łodzi oddział parazytologiczny i oddział badań duru osutkowego. Ich przeniesienie do Warszawy planowano na 1947 r. Oba działy pracowały w tym samym gmachu, w którym pracowała w Łodzi filia PZH. Od 2 lutego 1946 r. rozpoczęła pracę filia PZH w Gdyni, prowadzono intensywne przygotowania do otwarcia filii w Gdańsku, która częściowo została uruchomiona 1 września 1946 r. Zajęła się obsługą województwa gdańskiego, a filia w Gdyni została przeznaczona do obsługi wybrzeża. Na terenie portu w Gdyni rozpoczęła pracę pracownia przeciwdżumowa, jako jedna z komórek organizacyjnych filii PZH w Gdyni. Planowano przeniesienie filii PZH z Torunia do Bydgoszczy, jako miasta wojewódzkiego. Z powodu braku odpowiedniego budynku, do Bydgoszczy przeniesiono w grudniu 1946 r. tylko oddział badania żywności. Filia PZH w Poznaniu została oddana do użytku 22 maja 1946 r. Od sierpnia rozpoczęto organizowanie filii w Olsztynie i planowano uruchomić ją w połowie następnego roku. Kłopoty finansowe i przeprowadzana adaptacja budynku hamowały prace nad organizowaniem filii w Szczecinie. Poszerzano także bazę lokalową filii w Lublinie. Prace Centrali i filii PZH były ograniczane przez niedostateczne wyposażenie w sprzęt i instrumenty oraz braki personelu fachowego i pomocniczego.

W końcu 1946 r. PZH posiadał: centralę w Warszawie oraz filie w Łodzi, Katowicach, Wrocławiu, Krakowie, Poznaniu, Lublinie, Białymstoku, Gdyni, Kielcach, rozpoczęto ponadto prace nad organizowaniem filii w Gdańsku i w Olsztynie. Każda filia PZH prowadziła trzy oddziały: bakteriologiczny, wodny i badania żywności. Filia w Łodzi ponadto miała oddział chemii i oddział higieny pracy, ten ostatni posiadała także filia w Katowicach. Filia w Białymstoku nie miała oddziału wodnego, a filia w Gdańsku sprawy związane z kontrolą żywności przekazywała do Gdyni. Centrala PZH pod względem organizacyjnym składała się z następujących działów¹⁵:

- dział bakteriologii i medycyny doświadczalnej,
- dział badania żywności i przedmiotów użytku,
- dział wodny,

¹⁵ Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeczypospolitej Polski... w roku 1946, s. 142.

- dział chemii,
- dział higieny żywienia (utworzony dekretem ministra zdrowia z 1 kwietnia 1946 r.),
- Państwowa Szkoła Higieny,
- dział surowic i szczepionek.

Działy te dzieliły się na szereg oddziałów w celu wykonania swoich zadań w zakresie zwalczania chorób zakaźnych i prowadzenia opieki zdrowotnej. Poniżej przedstawiono ich charakterystykę¹⁶.

- Dział bakteriologii i medycyny doświadczalnej dzielił się na oddziały: diagnostyki bakteriologicznej, parazytologii, doświadczalny duru plamistego, dezynfekcji i dezynsekcji i badania surowic i szczepionek.

W oddziale diagnostyki bakteriologicznej w centrali i w podobnych oddziałach w filiach wykonywano badania bakteriologiczne i serologiczne w związku z ostrymi chorobami zakaźnymi oraz badano krew na odczyn Wassermanna (w celu wykrycia zachorowań na kile), wykonywano także badania związane z potwierdzeniem lub wykluczeniem zachorowań na tyfus plamisty, czerwonkę, błonicę i inne.

W oddziale parazytologii wykonywano badania kału na pasożyty i krwi na zimnicę, ponadto zajęto się planowym zwalczaniem zimnicy na terenie całego kraju. Opracowano mapę terenową z zaznaczeniem na niej ognisk występowania tej choroby, współpracowano przy organizowaniu stacji i punktów przeciwmalarycznych, szkolono personel.

Zadaniem oddziału doświadczalnego duru plamistego było przeprowadzanie badań naukowych nad zarazkiem tej choroby, poszukujących odpowiedniego szczepu zarazka, umożliwiającego produkcję szczepionki dobrej jakości, skutecznie likwidującej zachorowania. Prowadzono kontrolę jałowości szczepionki produkcji polskiej i sprowadzanej z zagranicy.

Oddział dezynfekcji, dezynsekcji i deratyzacji przeprowadzał akcje zwalczania wszelkich insektów, szcurów oraz wykonywał dezynfekcje pomieszczeń w domach, w których któryś z mieszkańców zachorował na ostrą chorobę zakaźną.

Oddział badania surowic i szczepionek przeprowadzał kontrolę surowic i szczepionek wytwarzanych w kraju i sprowadzanych z zagranicy na zlecenie MZ, szpitali lub osób prywatnych.

- Dział badania żywności i przedmiotów użytku oprócz centrali posiadał 13 oddziałów w filiach PZH. Dekretem z 8 stycznia 1946

¹⁶ Pierwszy rok działalności Ministerstwa Zdrowia 1945 kwiecień 1946, s. 104-122; Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeczypospolitej Polski... w roku 1946, s. 142-155.

r. zniesiono jako odrębne organizacyjnie jednostki, reaktywowane w 1945 r. miejskie pracownie badania żywności¹⁷. Przejęto pracownie w: Warszawie, Kielcach, Bydgoszczy i Sosnowcu. Pracownia w Krakowie funkcjonowała jako ekspozytura PZH obsługująca wyłącznie miasto, a miejska pracownia w Radomiu stała się ekspozyturą PZH w Kielcach, do których ją przeniesiono. Pracownie zostały włączone do PZH. Oddziały badania żywności uczestniczyły w kontroli artykułów żywnościowych pochodzących z UNRRA, przyczyniając się w wydatny sposób do uchronienia wielu ton zapasów przed zepsuciem. Przeprowadzały także analizy środków żywnościowych dla wojska i innych zleciodawców. Współpracowano na forum międzynarodowym w zakresie kontroli mięsa i mleka. Centrala doprowadziła do nowelizacji rozporządzenia o mące i jej przetworach¹⁸. Wzmocniono nadzór sanitarny nad surogatami i innymi produktami zastępczymi używanymi w produkcji przemysłowej, badano mąkę, warunki jej przemiału, jej kwaśność i wilgotność i ich wpływ na jakość chleba, kontrolowano zawartość cyny w sokach pochodzenia amerykańskiego.

– Dział wodny centrali obsługiwał Warszawę i województwo warszawskie, przeprowadzał kontrolę wodociągów i określał jakość wody pitnej oraz wody używanej do produkcji przemysłowej. Oddział inżynierii sanitarnej nie został uruchomiony, jednakże często udzielano porad techniczno-sanitarnych, wydawano oceny i ekspertyzy fachowe, ponadto opracowywano i rozpowszechniano druki i rysunki dotyczące studzien wzorcowych. Współpracowano także z wydziałem inżynierii sanitarnej misji UNRRA. W ramach tej współpracy dokonano inspekcji na terenie całego kraju wielu urządzeń sanitarno-technicznych, przede wszystkim dotyczących wodociągów i usuwania nieczystości.

– Dział chemii miał za zadanie kontrolę specyfików leczniczych, kontrolę produkcji farmaceutycznej oraz aptek i organopreparatów. Prace wykonywały dział centrali i oddział chemii w Łodzi. Dział chemii centrali obejmował oddziały: kontroli specyfików leczniczych, organopreparatów, pochodnych arsenobenzenowych, analiz specjalistycznych, farmakognostyczny i kontroli aptek. Przeprowadzane analizy chemiczne dotyczyły preparatów pochodzących z kontroli aptecznych, preparatów o nieznanym składzie, przeważnie poniemieckich, specyfików leczniczych produkcji krajowej, preparatów stosowanych w dezynfekcji i derytywacji, próbek towarów pochodzących z UNRRA i preparatów

¹⁷ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1946, nr 43, poz. 255.

¹⁸ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1956, nr 5, poz. 55.

arsenobenzenowych. Na wniosek PZH zostały powołane przez Ministerstwo Zdrowia następujące komisje:

Komisja do spraw specyfików leczniczych,

Komisja do spraw pochodnych arsenobenzenowych,

Komisja do spraw organopreparatów.

– Dział higieny żywienia został zorganizowany na podstawie rozporządzenia ministra zdrowia z 12 marca 1946 r. Składał się z oddziałów: fizjologii żywienia, społecznej higieny żywienia, kulinarnego, dietetycznego przetwórstwa i przechowywania. Do tego działu włączono oddział biochemii. Jego działalność obejmowała: współpracę z urzędami zajmującymi się żywnością, działalnością naukową i dydaktyczną oraz działalnością organizacyjną.

– Państwowa Szkoła Higieny jako integralna część PZH zajmowała się wyszkoleniem kadr pracowników publicznej służby zdrowia, państwowej i samorządowej, uzupełniała brak personelu wszelkiego typu, a więc lekarzy administratorów służby zdrowia (lekarzy powiatowych, miejskich itp.), lekarzy przemysłowych, kontrolerów sanitarnych oraz personelu zatrudnianego w innych dziedzinach administracji publicznej, wkraczających w zakres opieki zdrowotnej. W Warszawie prowadzono kursy dla lekarzy, w Krakowie zorganizowano kurs dla asystentów technicznych, gdyż braki personelu laboratoryjnego były odczuwane dotkliwie, w Łodzi dla dezynfektorów. Zorganizowano kursy w: Płocku, Pruszkowie, Garwolinie, Witkowicach (trzy), Łodzi (dwa), Bydgoszczy, Wieluniu, Suwałkach, Lublinie, Wrocławiu, Gdańsku i Koninie w celu przygotowania specjalistycznej kadry do zwalczania jaglicy. Szkolenia były utrudnione z powodu braku podręczników, które zaczęto wydawać we własnym zakresie.

Państwowa Szkoła Higieny miała patronat nad czasopismami naukowymi i popularnonaukowymi z dziedziny higieny. W 1946 r. wychodziły „Zdrowie Publiczne”, „Medycyna Doświadczalna i Społeczna” i „Na Straży Zdrowia”.

– Dział surowic i szczepionek nadzorował prace oddziałów w zakresie produkcji i kontroli jakości surowic i szczepionek. Produkowano je w: dziale surowic i szczepionek w Warszawie, zakładzie produkcyjnym surowic i szczepionek w Woli Sławińskiej pod Lublinem, zakładach produkcji szczepionki przeciwko tyfusowi plamistemu w Lublinie i Częstochowie oraz zakładzie produkcji szczepionki przeciwko tyfusowi plamistemu i szczepionek bakteryjnych w Krakowie. Zakłady te miały status przedsiębiorstwa państwowego i ich działalność była włączona w tzw. gospodarkę planową. W celu upowszechnienia sprzedaży polskich surowic i szczepionek uruchomiono 1 października 1946 r. cen-

tralne biuro sprzedaży, które rozprawdzało je do hurtowni, aptek i odbiorców prywatnych.

- PZH starał się rozwinąć działalność naukową. Pilną sprawą było rozwiązanie problemów naukowych związanych z badaniami odczynu Widala u ozdrowieńców po tyfusie brzuszny i tyfusie rzekomym oraz nosicieli. Nosicielstwo, jego rola w zakażeniach i jego wygasanie oraz rola bakteriofagów u ozdrowieńców jako czynnika diagnostycznego dla ustalenia nosicielstwa stanowiły kolejne problemy badawcze. Stan przemiału zboża na terenie całego kraju został poddany badaniom naukowym w celu zapewnienia społeczeństwu chleba dobrej jakości. Stworzono specjalistyczne pracownie naukowo-badawcze. Od 1946 r. rozpoczęły prace:

Pracownia badań nad grupą pałeczek Salmonella w Gdyni,
Pracownia mykologiczna w Poznaniu,

Dwie Pracownie badań antybiotyków w Łodzi i w Krakowie.

W końcu 1947 r. oprócz centrali pracowało 13 filii PZH. Do 1952 r. wykonywały zarówno badania diagnostyczne jak i prowadziły prace sanitarne związane z działalnością państwowego nadzoru sanitarno-epidemiologicznego. Po reorganizacji służby sanitarno-epidemiologicznej i przekształceniu filii PZH na stacje sanitarno-epidemiologiczne, punkt ciężkości w działalności PZH przesunął się z działalności usługowej na działalność naukowo-badawczą. Państwowy Zakład Higieny stał się główną placówką naukową w zakresie bakteriologii, wirusologii, epidemiologii oraz różnych dziedzin higieny, pełnił funkcje specjalisty krajowego w tym zakresie oraz sprawował nadzór fachowy nad stacjami sanitarno-epidemiologicznymi.

W końcu 1947 r. oprócz 13 filii PZH działały 4 jego ekspozytury. PZH współpracował ponadto z departamentem sanitarno-epidemiologicznym Ministerstwa Zdrowia, który jako aparat wykonawczy głównego inspektora sanitarnego kierował całokształtem działalności sanitarnej i przeciwepidemicznej w kraju. Po likwidacji wojewódzkich nadzwyczajnych komisariatów do walki z epidemiami powołano w ich miejsce wojewódzkie i powiatowe stacje sanitarno-epidemiologiczne. Na szczeblu wojewódzkim stacje powstały z filii PZH.

W końcu 1952 r. działało 13 wojewódzkich, dwie miejskie - w Warszawie i w Łodzi oraz 20 powiatowych stacji sanitarno-epidemiologicznych. Dekret z 14 sierpnia 1954 r. dał podstawę prawną ostatecznego wydzielenia pionu sanitarno-epidemiologicznego ze służby zdrowia¹⁹. Rozbudowana służba sanitarno-

¹⁹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1954, nr 37, poz. 160.

epidemiologiczna była niezbędna jako podstawa efektywnego działania sanitariatu państwowego. Z początkowego podziału na dwa działy – sanitarno-epidemiologiczny i laboratoryjny powstały w 1955 r. działy specjalistyczne posiadające własne zaplecze laboratoryjne. Stacje sanitarno-epidemiologiczne stały się państwowymi instytucjami prowadzenia akcji przeciwepidemicznych i odpowiadały za stan sanitarny i epidemiologiczny kraju. Zatem na przestrzeni dziesięciolecia po zakończeniu wojny struktura stacji sanitarno-epidemiologicznych była dostosowywana do zmieniających się potrzeb i do nowych zadań.

Po reorganizacji służby sanitarno-epidemiologicznej i po powołaniu stacji sanitarno-epidemiologicznych, PZH odciążono od laboratoryjnej pracy usługowej oraz pracy administracyjnej, co pozwoliło na rozwinięcie w szerszym zakresie pracy naukowo-badawczej. W PZH działały krajowe ośrodki referencyjne (wzorcowe) leczenia poliomyelitis, grypy, Shigella, paciorkowców. PZH był główną placówką naukową w zakresie bakteriologii, wirusologii, epidemiologii oraz różnych dziedzin higieny i pełnił funkcje specjalisty krajowego w tym zakresie oraz sprawował nadzór fachowy nad stacjami sanitarno-epidemiologicznymi. Działa w tym samym trybie po dziś dzień w swojej starej siedzibie przy ul. Chocimskiej 24.

Elżbieta Więckowska

State Hygiene Institute – 1918–1954 organisational structure, objectives and tasks

Summary

After Poland regained its independence in 1918, research units were set up to provide scientific and practical assistance to the state health and epidemiological service then being created. Towards the end of 1918 The State Central Hygiene Institute was established and, following successive reorganisations, transformed into the State Hygiene Institute. It operated at Chocimska str. 24 throughout the entire pre-war period, adapting its organisational structure to current needs. As a state public-health institution, it tracked down sources of communicable diseases and the way they were spread, and conducted research to detect cases of Asian cholera and carriers of contagious diseases. It produced vac-

cinations and other biological products used in the treatment and prevention of epidemics and made a significant contribution to the war on communicable diseases. It also served as the central state institution in charge of inspecting the country's epidemiological condition as well as a scientific-research facility designed to maintain it at a suitable level in accordance with international norms.

With various organisational modifications it survived World War Two, its continued existence being maintained by the German occupation authorities. Reactivated after the war it continues to function to this day at its old location – ulica Chocimska 24, where it serves as a scientific-research facility for health and epidemiological services transferred to a separate organisational structure after 1950. Health and sanitary stations became state institutions in charge of anti-epidemic campaigns and were responsible for the country's health and epidemiological situation. In 1954, the State Health Inspectorate co-operating with the Ministry of Health was set up. The State Hygiene Institute functions to this day and it is the supervisory, co-ordinating and scientific-research institution of the State Health and Epidemiological Service.

Elżbieta Więckowska

Staatliche Hygienebehörde in den Jahren 1918–1954 Organisation, Ziel, Aufgaben

Zusammenfassung

Nach der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Polens im Jahre 1918 wurden alle wissenschaftlichen Forschungseinrichtungen neu organisiert, um der neuentstandenen staatlichen Sanitär- und Seuchenbehörde eine praktische und wissenschaftliche Unterstützung zu bieten. Ende 1918 wurde das Staatliche Zentrale Hygieneinstitut gegründet, das nach vielen Reorganisationen und Anpassungen an aktuelle Bedürfnisse zur Staatlichen Hygienebehörde umgestaltet wurde, die in den Jahren 1918 - 1939 an der Chocimska Str. 24 ihren Sitz hatte. Als ein staatliches Institut des Gesundheitswesens befasste sich die Hygienebehörde mit der Infektionsquellenforschung und der Untersuchung von Infektionswegen, mit der Diagnostizierung der asiatischen Cholera und Untersuchungen der Bazillenträger, sowie mit der Entwicklung von Impfstoffen und anderen biologischen Produkten zur Bekämpfung und Verbeugung von infektiösen Krankheiten. Mit ihrer Tätigkeit trug die Staatliche Hygienebehörde im Wesentlichen zur erfolgreichen und wirksamen Bekämpfung der Infektionskrankheiten bei. Außerdem war sie die zentrale staatliche Aufsichtsbehörde zur Seuchenge-

fahrkontrolle im Land und bildete eine forschungswissenschaftliche Basis zur Erhaltung und Anapassung der polnischen Hygienenormen an die internationalen Verordnungen.

Die Staatliche Hygienebehörde ist trotz des zweiten Weltkrieges, wohl aber mit einigen organisatorischen Modifikationen durch deutsche Besatzungsverwaltung erhalten geblieben. Nach dem Krieg wurde die Behörde reaktiviert. Sie besteht bis heute und ist eine forschungswissenschaftliche Basis für alle Sanitär- und Seuchenangelegenheiten, die nach 1950 eine getrennte Organisationsstruktur erhalten haben. Ihr Sitz befindet sich nach wie vor an der Chocimska Str. 24. Sanitäts-epidemiologische Stellen wurden zu staatlichen Einrichtungen zur Durchführung von Anti-Seuchen-Aktionen, sowie waren für den sanitären und epidemiologischen Zustand des Landes verantwortlich. 1954 wurde die Staatliche Hygieneinspektion ins Leben gerufen, die mit dem Gesundheitsministerium eng zusammenarbeitet. Die Staatliche Hygienebehörde ist existent bis heute als Aufsichts-, Koordinations- und forschungswissenschaftliche Einrichtung des öffentlichen sanitäts-epidemiologischen Gesundheitswesens.